

Az ontológia állatkertje

Filozófiai szakszavak fordításkísérlete
Lencsés György *Ars medicájában*

Lencsés György *Ars medicájáról* mint az első ismert magyar nyelvű orvosi műről az elmúlt évtizedekben több – főleg nyelvészeti és orvostörténeti – tanulmány is született.¹ Jelen tanulmány címe a Lencsés-szövegben számtalanszor felbukkanó „állat” szóra utal, amelynek vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgálhat a 16. század még kialakulatlan magyar filozófiai-orvosi szaknyelvéről. Lencsés műve olyan magyar nyelvű fordítás-kompiláció, amelynek az egyik legnagyobb erénye, hogy az első, második, negyedik és ötödik fejezet Jean Fernel *Medicinája* (későbbi kiadásokban: *Universa medicina*) megfelelő részeinek a tükörfordítása.² A nyelvészeti és orvostörténeti tanulmányok főleg az orvosi szakszavakra és nő-

- 1 Lencsésről és az *Ars medicáról* lásd ALFÖLDI Rezső, „Ars medica. XVI. századi magyar orvosi könyv”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 54, 1. sz. (1944): 62–68; FARCZÁDY Elek és SZABÓ T. Attila, „Újabb adalékok a »XVI. századi orvosi könyv« kérdéseihez”, *Magyar Nyelv* 57, 2. sz. (1961): 173–183; JAKAB László, „Megjegyzések a »XVI. századi orvosi könyv« kérdéseihez”, *Magyar Nyelv* 58, 1. sz. (1962): 76–77; SPIELMANN József, „L’Ars Medica le premier manuscrit médical en langue magyare.” *Pagine de Storia della medicina* 15, 6. sz. (1971): 5–20; SZABÓ T. Attila, „Lencsés György ‘Ars medica’-ja kéziratának kérdéséhez”, *Magyar Nyelv* 70, 2. sz. (1974): 144–157; SPIELMANN József, „Az orvosi irodalom kezdetei Erdélyben”, in SPIELMANN József, *A közjó szolgálatában: Tudomány- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 46–83 (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977); SPIELMANN József és SEBESTYÉN S. Mihály, „Lencsés György Ars Medicája kéziratának összehasonlító vizsgálata”, *Magyar Nyelv* 75, 2. sz. (1979): 176–185; BALOGH Jolán, *Kolozsvári kőfaragó műhelyek, XVI. század* (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának kiadványa, 1985), 304–305; FAZEKAS Árpád, „Lencsés György: Ars Medica c. munkájának (1577) sorsáról”, *Szabolcs-Szatmári Szemle* 23, 4. sz. (1988): 4:431–445; PÉTER Mihály és PÉTER H. Mária, „Marosvásárhelyi szerzők azon munkáinak jegyzéke, amelyekkel hozzájárultak Lencsés György *Ars Medica* című kötetének ismertetéséhez”, *Magyar Orvosi Nyelv* 13, 2. sz. (2013): 92–94.
- 2 Fernel népszerű művének első kiadása 1554-es: Io. FERNELII Ambiani, *Medicina* (Lutetiae Parisiorum: apud Andream Wechelum, 1554). Lencsés a további feltárt források szövegét nem követi olyan szoroson, mint Fernel munkáját: Leonhart Fuchs *De curandi ratione libri octoját* és Petrus Andreas Matthiolus *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de medica materiajät*.

vénynevekre koncentráltak,³ pedig érdemes végignézni Lencsés szövegének főleg arisztotelianus filozófiai szakszókincsét is, amelyből maga a korabeli orvosi nyelv is kisarjadt. Mivel az eredeti latin szöveg és annak magyar fordítása egymás mellé tehető, a korabeli latin filozófiai szakzsargon fogalmaihoz talált magyar szavakból akár egy szerény filozófiai szótárt is összeállíthatnánk.

A korszakból – és még utána is sokáig – nincs olyan mennyiségű magyar nyelvű filozófiai és/vagy orvosi szövegünk, amely alapján meg tudnánk ítélni, hogy Lencsés egy magányosan ragyogó üstökös-e a magyar orvosi és filozófiai szaknyelv egén, vagy pedig az anyanyelvű tudományosság már olyan színvonalon állt, amelynek szótárát Lencsés csupán elsajátította és használta a Fernel-szöveg fordításánál. Amíg nem kerülnek elő újabb, ezt megcáfoló szövegek, addig nyugodtan feltételezhetjük az első lehetőséget és ne is vitassuk el Lencséstől úttörő nyelvi leleményességét.

Fordításának érdeme nemcsak az, hogy a lehető legpontosabban próbálja meg lefordítani a latin tudományos szakszöveget magyarra, hanem tudatosan törekszik a latin kifejezések használatának kerülésére is. A magyar szöveg így olyan tudományos próza lett, amely nem kevés irodalmi kvalitást is megkívánt a fordítótól. Lencsésnek kétségkívül szüksége volt egyfajta *inventio poeticára* ahhoz, hogy a latin tudományos kifejezéseket érthető magyar nyelvre tudja lefordítani, és emiatt könyvének némely részét akár irodalmi szöveggént is olvashatjuk. Ha nem talált rá megfelelő magyar kifejezést, akkor metaforákkal, vagy körülírásokkal próbálta meg visszaadni az eredeti szó, szövegrész értelmét.

Az a kérdés mindenestre óhatatlanul felmerül, hogy igaz-e a filozófiai szaknyelvre is mindaz, amit Benda Mária a korabeli orvosi nyelvvel kapcsolatban eképp fogalmazott meg: „Mégis, állandóan előtolakszik az a gondolat, hogy alig-alig hiányzott valami az európai szintű magyar orvosi nyelv kifejlődéséhez már

3 MOLNÁR Vilmos, „XVI. századi betegségek”, *Magyar Nyelvőr* 71, 1. sz. (1947): 49–53; MOLNÁR Vilmos, „XVI. századi bonctani kifejezések és nevek”, *Magyar Nyelvőr* 72, 3. sz. (1948): 120–126; LÁZÁR SZINI Karola, „A magyar orvosi műszókincs fejlődésének kezdetei, XIV–XVI. század”, *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae* 81 (1977): 13–25; LÁZÁR SZINI Karola, „Adalékok a XVI. századi Ars Medica vizsgálatához: Anatómiai és kórtani műszókincs”, *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae* 92 (1980): 133–146; SZLATKY Mária, „Magyar nyelvű természettudományos és orvosi irodalom a XVI. században”, *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae* 109–112 (1985): 91–97; SZABÓ T. Attila és Sz. TÓTH Magdolna, „A XVI. századi magyar természettudomány születéséhez: Erdősi Sylvester János, Szegedi Kőrös Gáspár, Váradi Lencsés György, Somogyi Melius Péter és a sárvári orvosbotanikai iskola (1536–1555)”, *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae* 141–144 (1993): 107–126; PELCZÉDER Katalin, „Lencsés György »Orvosi könyv (Ars medica)« című munkája növényneveinek a vizsgálata”, in *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*, szerk. HOFFMANN István és JUHÁSZ Dezső, 279–288 (Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2007); SZABÓ T. Attila, „Váradi Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században az Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica (1577 k.) tükrében”, *Magyar Orvosi Nyelv* 13, 2. sz. (2013): 82–91.

a XVI. században és ha a több századot lefoglaló ismert események közbe nem jönnek, Bugát Pálnak alighanem kevesebb lett volna a tennivalója.⁴

A filozófia magyar nyelvű szótárát elnézve könnyen az az érzése támadhat az embernek, hogy a magyar filozófia bizony adós maradt saját Bugát Páljával, hiszen a klasszikus filozófiai alapszavak jó része végül megmaradt az eredeti görög, latin szó átvételénél (ami persze egyáltalán nem biztos, hogy akkora baj lenne). A tanulmány egyetlen latin terminusból, az *essentiából* kiindulva annak – mai szemmel már szinte komikusnak ható – fordításkísérleteivel és a hozzá kapcsolódó, meglehetősen zavaros fogalmi áthallásokkal foglalkozik Lencsés szövegéből vett szemelvények megmutatásával. Az *essentiát* sokáig az „állat” szóval adják vissza, amely azonban – mint látni fogjuk – egyfajta fogalmi Jolly Jokerként működött Lencsés és valószínűleg az egész korszak magyar filozófiai nyelvében.

Kiindulásként a lázról szóló részt szeretném megmutatni, amely pontosan követi Fernel könyvének *De febribus* című fejezetét, és rögtön egy nyelvi, vagyis lexicológiai problémával indul. Habár úgy tűnik, Lencsés korában még nincs kifejezés a magyar orvosi szókészletben a latin *febrisre*, az erdélyi orvos megpróbál rá magyar szakszót kreálni: „melegelés” vagy „forró betegség”.⁵

Az mely betegséget az magyarok hideglelésnek neveznek, azt igazán meleglésnek avagy forró betegségnek kellene inkább nevezniük. Mert az kit deákul febrisnek mondnak, természetkívül való hőség az, mely az szívről öntetik ki minden testére az embernek. Jóllehet az közbenvetéssel való elhagyó forróságoknak kezdetiben, megvaygon az meghülés és az dödörgés, de azért az nem mondathatik igazán febrisnek, mert az melegség még fel nem gyulladott. Semmiképpen azért az külső részeknek meghülése nem állatja és nem valósága az febrisnek, és csak egy febris sem mondathatik igazán hideglelésnek, mert minde-nik febris az melegségnek neméből vagyon.

Febris est calor praeter naturam e corde in omne corpus effusus. Rigor horrorve intermittentium februm, tametsi accessionis est initium, febris tamen haudquaquam censeri potest, quod nondum sit calor incensus. Neque per febrem exitialem partium extremarum frigus e febris est essentia, neque ulla recte potest frigida febris appellari, sed omnis in caloribus genere subsistit.⁶

4 SZEPESINÉ DR. BENDA Mária, „Miről vall a XVI. század magyar orvosi nyelve?”, *Orvosi Hetilap* 119 (1978): 1112–1117, 1117.

5 A „láz” nyelvújítás korabeli kifejezés, amely a *tumultus* értelmű ’lázadás’ jelentéssel függ össze. Megbontja, megzavarja a rendet mint egészséget. Ha a korabeli nedvtan felől nézzük, akkor a négy testnedv egyensúlyi állapotát zavarja meg. SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára: a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* (Budapest: Hornyánszky, 1902), 202.

6 A továbbiakban az eredeti latin szöveget párhuzamosan közlöm mai magyar helyesírásban Lencsés magyar fordításával. [LENCSES György], *XVI. századi magyar orvosi könyv*, kiad., bev. VARJAS Béla, Monumenta Transilvanica (Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Intézet, 1943), 481; FERNELIUS, *Medicina*, 89.

Lencsés fordításának az érdekességét a magyar kifejezésekkel való pontosító körülírás adja. Az *essentia* fordításánál ugyanis nem elégszik meg a szokásos „állat” kifejezéssel.⁷ Fernel mondata egyértelműen a mai ’lényeg’ értelemben értendő, amely viszont még nem létezik a 16. században, mert szintén nyelvújításbeli szó-kreatúra (lásd lentebb).

Lencsés az *essentia* fordításánál vagy két, egymást kiegészítő magyar szinonimát ad meg, vagyis az *essentia* „állat és valóság”, vagy pedig két olyan arisztotelianus eredetű fogalomra próbál magyar megfelelőt találni, amely már a saját *febris*-értelmezését mutatja, finomítva és magyarázva Fernel latin szövegét. Ha az előbbiről van szó, akkor is furcsa, mert sehol máshol nem él ezzel a finomító körülírással. Lásd például az *Ars medica* egy másik szöveghelyét, ahol szintén „a láz lényegét” fordítja és megelelégszik az „állat” szóval is:

Miképpen azért az febrisnek teljességgel való állatja az természetkívül való melegség, tulajdonságot is neki annak az melegségnek különbségéből kell állatni.

Ut tota febris essentia calor est praeter naturam, ita illius propria summaque genera ex caloribus differentiis statuenda sunt.⁸

Ha viszont az utóbbiról van szó, vagyis Lencsés saját lázértelmezésével finomítja az eredeti latin szöveget, akkor talán azt akarja mondani, hogy a végtagok láztól való hűvössége se nem lényege, se nem megjelenési formája, állapota a láznak, vagyis a láz diagnózisához mellékes szempont, hogy a végtagok hidegek-e. Itt Lencsés egyszerre akarja az *essentia* és esetleg a *substantia* jelentését visszaadni. Fernel könyvének e fejezete azt a címet viseli, hogy „Quid febris, quae illius essentia, quae signa”, amely jól illik a fenti szövegértelmezéshez, azonban Lencsésnek sem az állat, sem a valóság kifejezése nem adja vissza a latin *signumot*.⁹ Első pillantásra érthetetlennek tűnhet ez a magyarázat, hiszen a két filozófiai terminus kontextustól függően nagyjából ugyanazt a jelentésréteget fedti le és a fenti ’lényeg’-’megjelenés’ értelmezés nehezen helyezhető el az *essentia-substantia* fogalom-pár jelentésmezéjén. Csakhogy ezt a kettőt nemcsak ő, hanem a korszak magyar nyelve sem tudja differenciálni. Az *állat mint essentia* kifejezésnek ugyanis még Lencsés szövegében is sokszor találkozunk az essenciával szöges ellentétben álló *állat mint állapot* jelentésével, amellyel ráadásul gyakran épp a *substantia* kifejezést fordítja (lásd lentebb). A ’valóságnak’ pedig szintén egyszerre létezik a mai

7 Számos 16–17. századi példát találhatunk erre a jelentésére. Vö. például: SZABÓ T. Attila, *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1975), 250.

8 [LENCSES], 483; FERNELIUS, *Medicina*, 90.

9 Uo., 89.

értelemben vett *lényeg mint valóság* és a skolasztikus *existens* értelmében „*lévő*” *mint aktuálisan megjelenő konkrét létező* jelentése. Szenci Molnár Albert szótára – mint oly sokszor – most is nagyon tanulságos. Az *essentiát* (οὐσία) így fordítja: ’lévő állat’, ’valóság’, ’vagyonosság’. A *substantiánál* (ὕποστασις) pedig ezt olvashatjuk: ’állat’, ’természet’, ’valóság’, ’marha jószág’.¹⁰ A „marhajószág” pedig a latin *substantia* hétköznapi, kevésbé filozófiai aspektusát, a „valóságban létező tárgy, anyag” értelmét adja vissza. Lencsésnél ezek keverednek, amikor „nem állatnak és nem valóságnak” fordítja az idézett részt. Hogy mennyire nincsenek éles határok a magyar fogalmak között. Azt támasztja alá a következő rész is, amely pár soron belül egyszerre fordítja a *substantiát* ’állapotnak’ és ’állatnak’.

Harmadik [febris], gonosz és veszedelmes, melyet az dögös és mérges materia önt be, nem az melegségnek bővelkedéséből, sem rothadásból, de az egész állapotnak egyenletlenségéből, ki az éltető és beoltatott melegségnek ellenkezője.

Tertius est malignus et perniciosus, quem pestilens venenataque materia fundit, non qualitatis exuperantia, non putredine, sed totius substantiae dissidio vitali insitoeque calori adversus.¹¹

Ezek pedig csak az melegségnek mivoltával különböznek egymástól, mely avagy az testnek állatja-e, avagy az nedvessége, avagy az lelke, mert az testben ennél több ugyan nincsen.

...quae solo caloris subiecto distant, quod aut corporis substantia est, aut humor, aut spiritus; nec enim plura in corpore subsistunt.¹²

Afenti szövegben érdemes egy pillantást vetnünk a latin *subiectum* fogalomra is, amelyet itt Lencsés ugyan a ’mivolt’ szóval ad vissza, de másik helyeken szintén az ’állattal’ fordítja. Például rögtön pár sorral lejjebb:

Ez forróság (avagy magyar módra ez hideglelés) mivelhogy vékony és eloszolható állatban vagyon, egy napon vége leszén...

Haec quia in tenui et dissipabili est subiecto, uno fere die solvitur...¹³

10 Vö. Albertus MOLNAR Szenciensis, *Lexicon Latino-Graeco Ungaricum* [...] (Heidelbergae: Typis viduae Joh. Georgii Geyderi, impensis heredum Wechelianorum, Danielis et Davidis Aubriorum, et Clementis Schleichii, 1621), 362, 909; ásd még: Albertus MOLNAR Szenciensis, *Dictionarium Ungarico-Latinum* [...] (Heidelbergae: Typis viduae Joh. Georgii Geyderi, impensis heredum Wechelianorum, Danielis et Davidis Aubriorum, et Clementis Schleichii, 1621), 9, 327.

11 [LENCÉS], 482; FERNELIUS, *Medicina*, 90.

12 Uo., 483; Uo., 91.

13 [LENCÉS], 483; FERNELIUS, *Medicina*, 91.

Az, hogy a „mivolt” szóval is fordítja a *subiectum*ot valószínűleg szintén az „állat” kifejezés sokrétűségéből adódik. Ha megnézzük Szenci Molnár szótárát, akkor azt látjuk, hogy a „mivolta valaminek” kifejezést a *res, negotium, qualitas rei, causae* szavakkal igyekszik meghatározni.¹⁴ Ugyanakkor a fogalom képlékenységet mutatja az is, hogy jó kétszáz évvel később Versegly Ferenc (talán Kant hatására?) a latin *essentiát* mint *Wesenheit*ot fordítja „mivolttal”, ami a Szenci Molnár-féle meghatározásnak inkább az ellenkezőjét jelenti.¹⁵ Még inkább bonyolítja a helyzetet, ha Molnár szótárában megnézzük a *subiectum* szócikket, aki – annak ellenére, hogy megadja mögötte a görög *ὑποκειμενον* kifejezést is – csak a grammatikai értelmét ismeri: „az miről valami mondatik”.¹⁶

Az „állat” szó nemcsak, hogy univerzális ontológiai kifejezésnek tűnik Lencsés orvosi könyvében, de számos hétköznapiabb jelentéssel is bírt.¹⁷ Tehát a fenti *lényeg*-hez (*essentia*), *substantiá*hoz és *subiectum*hoz kapcsolódó jelentéseken túl továbbiakat is felfedezhetünk az *Ars medicá*ban. Először a filozófiai kifejezéseket sorolom fel:

Az előbbi három jelentésén túl a negyedik jelentése még szintén szorosan kapcsolódik az ontológiához: állat mint *materia* értelemben vett anyag. Ez a jelentés leginkább a hétköznapi értelemben vett anyaghoz, dologhoz (*res*) és ezen keresztül a megfogható létezőhöz (*ens*) kapcsolódik:¹⁸ „Az paplant róla el ne vonjad és csak valami puha állattal lepedjed be.” Vagy: „Azt az beteg meg tudja mondani, hogyha az alfelével hideg állaton valamin sokáig ült.” Egy másik helyen: „Jó szagú állatokat tarts orra alá, rózsát, sandalum fát, birsalmát, kámfort, vízi töknek virágját.” Szintén ebben az értelemben: „Meszet hogyha megöntöd valami nedves állattal, nagy pára és erős hőség indul.”¹⁹

Ötödik jelentése a négy elem, testnedv (nyák, fekete epe, sárga epe, vér):²⁰

14 MOLNAR, *Dictionarium...*, 226.

15 VERSEGHY Ferenc, *Lexicon Terminorum Technicorum az az Tudományos Mesterszókönyv próba képen készítették Némely Magyar nyelv szeretők* (Buda: A' Királyi Magyar Universitas' betüivel és költségével, 1826), 165. Érdemes megnézni, hogyan kínlódik aztán a nyelvújítás is ezekkel a filozófiai kifejezésekkel, hogy végül – legalábbis a *substantia* esetében – visszatérjünk a latin kifejezéshez. *Essentia*: létalap, létalapos, léteg, léteny, létedelem. *Substantia*: állag, álladék, állomány, állmány, állomány. SZILY, *A magyar nyelvújítás...*, 9, 11, 208, 410.

16 MOLNAR, *Lexicon...*, 905. A mai fülnek már komikusnak hat a *subiectum* mint „vány”, és az *obiectum* mint „mény” szóalkotás-kísérletek. SZILY, *A magyar nyelvújítás...*, 400.

17 Szenci Molnárnál az „aallat”: *animal, res, ens essentia, substantia*. MOLNAR, *Dictionarium...*, 9.

18 MOLNAR, *Lexicon...*, 353, 583, 815. *Ens* (τό ὄν): való, állat, vagyonság. *Materia* (ὄλη, ὑπόστασις): minden az miből valami leszen. *Res* (πῶγμα): dolog, marha, jószág, eszköz.

19 [LENCSÉS], 167, 261, 504. Ebben az értelemben lásd még uo., 6, 13, 15, 33, 34, 47, 50, 58, 84, 86, 179, 184, 185, 188, 208, 215, 237, 249, 250, 356, 358, 470, 491, 492, 497, 503, 506, 516, 548.

20 Az „elem” szintén nyelvújításkorabeli szavunk, amely mellett felmerült még az „elemény”, „elődelem” is. SZILY, *A magyar nyelvújítás...*, 59. Versegly „zsengeszer”-ként, „létszer”-ként (*Element, Urwesen*) határozza meg. VERSEGHY, *Lexicon...*, 159.

Második melegség életető állatokból való, kit az deákok elementarius calornak neveznek, ki mértékletes és mind az négy életető állatoknak összeelegyülésükből temporáltatott.

Alter elementarius, moderatus et ex omnium elementorum permixtione temperatus.²¹

Hatodik jelentése ok (*causa*). Az alábbi példákban a latin *materia* kifejezést fordítja az „állat” szóval ’ok’ értelemben:

Az mostani új orvosoknak sokasága, állítja ennek az lecsorgásnak állapotját az Avicennának bizonyításából ki nem elégséges.

Recentiorum medicorum turba non satis probabili Avicennae dogmate, omnem distillationis materiam statuit e iecore calidiore uscitari.²²

Állatjuk szerint is ennyiből különböznek egymástól, hogy némelyik tüzes kelevénytől, némelyik az főből való csorgástól, némelyik az széltől támad.

Materia quoque dolores hi distant, quod alius a phlegmone, alius a distillatione, alius a flatu suscitetur.²³

Hetedik jelentése a *conditio* értelmében vett állapot, „valaminek volta”. Az alábbi példában viszont a fent már említett *substantia* szót fordítja így:

Tüdőnek vétkes voltát mondom és nem valami mértékletlenséget, de az lágy, gyenge, és rothadásra készült tüdőnek állapotját, mert sokan ugyan az születésekben hozzák az tüdőnek veszett voltát atyjuktól vagy anyjuktól, ki miatt aztán elasznak.

Vitiosam constitutionem appello, non intemperiem, sed mollem, tenellam ac corruptioni paratam pulmonum substantiam, de qua alibi fuse disservi.²⁴

Az gonosz és vétkes állapotja az testnek mikor vagyton, ez nyavalya alatt, sok terhe vagyton az testnek, és mind állapotjában, s mind színében vétkes leszen.

Cachexia malus est atque vitiosus corporis habitus. Sub hoc plena satis atque copiosa corporis moles est, at vero tum substantia tum colore vitiosa.²⁵

21 [LENCSES], 481; FERNELIUS, *Medicina*, 89.

22 [LENCSES], 55; FERNELIUS, *Medicina*, 138.

23 [LENCSES], 153; FERNELIUS, *Medicina*, 155. Lásd még: [LENCSES], 154.

24 [LENCSES], 149; FERNELIUS, *Medicina*, 154.

25 [LENCSES], 229; FERNELIUS, *Medicina*, 178.

Itt pedig a latin szöveget körülírással adja vissza, de szintén 'állapot' értelemben:

Az nyálasságtól való vétkes állatja az testnek, mellyel az szüzeknek szép fénylő orcájuk megundokíttatik, és az elevenkedő szép színül elvész, jelenti meg, hogy az vízbetegség elkövetkezik.

Pituitosa cachexia, qua fere virginum nitor squalet vividique coloris flos perit, leucophlegmatiam antecedit eamque praenunciat.²⁶

Nyolcadik jelentése a ma is használatos állat és növény, vagyis élőlény: „Háromféle lélek vagyon. Első tápláló lélek, ez minden élő állatokban, mind fákban fűvekben benne vagyon, és ez táplálja neveli őket. Másik, érző lélek, ennek haszna ez, hogy ez által érez, lát, hall, az élő állat, ez immár nincsen mindenben az mit lelkes állatnak hívunk, hanem csak abban, az mi lát, hall, eszik, iszik, és szózatja vagyon, mint az embereknek és oktalan állatoknak.”²⁷

Az *Ars medicá*ban olvasható „állat” szavak különböző jelentései mind a számkra már elveszett létigei értelemre épülnek. Az *állat* az *áll* igéből alakult ki *-t* főnévképzővel és eredeti jelentése: 'létező dolog',²⁸ amely fokozatos jelentésszűküléssel jutott el minden létező dologból a minden élőlényen keresztül a mai értelméig.²⁹ Lencsés „állatai” ('létezői') is még sokkal erősebben kötődnek az eredeti jelentéshez, mint ahhoz, amit ma az „állaton” értünk. A fent elkülönített nyolc jelentés közül az „állat” létigei értelméből könnyebb megértenünk azokat a jelentésváltozásokat és jelentésvariánsokat, amelyeket Lencsés használt. Az esszencia, szubsztancia, szubjektum, anyag, elem, és lelkes állat mind levezethető ebből, míg az ok és állapot csak a latin kifejezés fordításaként, amelyek azonban szintén ontológiai terminusokként is funkcionáltak mint *materia* és *substantia*.

És hogy kinek/kiknek szánhatta ezt a könyvet Lencsés? Orvosoknak aligha, azok tudtak latinul, de teljesen laikusoknak sem, mert azoknak elég lett volna

26 [LENCSÉS], 230; FERNELIUS, *Medicina*, 178. Ebben az értelemben további példák: *uo.*, 150, 159, 201, 202, 203, 207, 236, 283.

27 [LENCSÉS], 373. Ugyanilyen értelemben az asszonyállat, emberállat, baromállat. Lásd például *uo.*, 5, 6, 10, 18, 20, 22.

28 Értelmileg arra vonatkozhatott, ami előttünk áll, tehát érzékelhető, mintegy kézzelfogható létező. És meglehetősen összefüggésben van az olyan alakokkal, mint köp-köpet, szűr-szüret, öröl-örlet. Vagyis olyan létező, amely valamilyen cselekvésből, akcióból lett, készült: valami befejezett cselekvés okoztaként létrejövő új fogalmi entitás. Miként a köpésből köpet és az örlésből örlet, így az állásból, vagyis létezésből állat, álladék keletkezik, ahogy az ívásból ivadék. (Ha „mai magyarul” akarnánk mondani ezt, akkor talán *létezet*nek mondhatnánk.)

29 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 1: 138.

egy receptgyűjtemény. Talán olyasvalakiknek, akik se nem teljesen laikusok, se nem egyetemet végzett szakmabeliek? Esetleg patikusoknak? Erre a választ Lencsés György szerénykedő *prae-fatió*jában adja meg: „Én ezeket nem a bölcs embereknek, kik és nálamnál sokkal többet tudnak, de a szegény tudatlanoknak azért szedegettem sok munkámmal és fáradságommal össze, hogy vehessenek ők valami hasznot belőle. Én se találtassam hivalkodással élni az ördög párnáján, de a St. Pálnak írása szerint legyenek valami jó dologban foglalatos. Vedd jó néven azért tőlem Atyámfia keresztyén.”³⁰

Végezetül pedig, hogy szemléltessem, milyen nyelvi nehézségekkel kellett Lencsés Györgynek megküzdenie, egy táblázatban foglaltam össze azokat a filozófiai alapszavakat, amelyek megtalálhatók az *Ars medicá*ban. (A kövér betűkkel szedett fogalmak a nyelvújítás során alkotott és ma is használt alakokat mutatják.) A második oszlop Szenci Molnár szótárának és Pápai Páriz Ferenc kibővített szótárának³¹ a szavait is megadja a feltüntetett görög kifejezéssel együtt, hogy egyértelműbb legyen a fogalom. A harmadik oszlop Lencsés György fordításait mutatja be, amely homogenitása miatt ugyan könnyed gúnyolódás céltáblájává is válhatna, azonban a negyedik oszlop épp ezt a derűt igyekszik tompítani a nyelvújítás komikus szó kreatúráinak felsorolásával (Szily Kálmán és Verseghy Ferenc fentebb sokszor idézett könyveit felhasználva). Innen nézve pedig azt a kérdést is feltehetjük, hogy Lencsés szóhasználata nem volt-e még így egysíkúságában is szerencsésebb, mintha Kazinczyékhoz hasonlóan ő maga is megpróbált volna magyar szakszavakat kreálni? Szóhasználatának az az előnye mindenképpen megvolt, hogy legalább érthető volt.

Mai kifejezés	Szenci Molnár Albert; Pápai Páriz Ferenc	Lencsés György	Nyelvújítás; Verseghy Ferenc
Alany	<i>Subiectum</i> (ὑποκειμενον): az miről valami mondatik; alája vettetés	Állat, mívolt	Alany vány, öneg; talpvaló, való
Anyag	<i>Materia</i> (ὕλη, ὑπόστασις): minden az miből valami leszén	Állat	Anyag tárgy; szer, talpszer

30 Varjas nem közölte ezt a részt, mert csak az 1757-es erdőszentgyörgyi másolatban található meg. ALFÖLDI, „*Ars medica...*”, 66.

31 Franciscus PÁRIZ PÁPAI, *Dictionarium Latino-Hungaricum* [...] (Posonii & Cibinii: Typis et sumptibus Joannis Michaelis Landerer de Fűskút, et Martini Hochmeister, 1801).

Mai kifejezés	Szenci Molnár Albert; Pápai Páriz Ferenc	Lencsés György	Nyelvújítás; Verseghy Ferenc
Elem	<i>Elementum</i> (στοιχείον): éltető állat, lételnek kezdete	Éltető állat	Elem elemény, elődelem; zsengeszer, létszer
Lény, létező	<i>Ens</i> (τό ὄν): való, állat, vagyonság; a mi vagyon	Állat?	Lény lőny, lőnyödelem, lét
Lényeg	<i>Essentia</i> (οὐσία): lévő állat, valóság, vagyonság	Állat	Lényeg létalap, léteg, léteny, létedelem; mivolt
Tárgy	<i>Objectum</i> (ὀποκειμενον): Érzékenységnek célja, az mit ember láthat vagy róla szólhat; valaminek ellenében vettett cél	Állat?	Tárgy előtte levő dolog, előzmény, mény, ötlőny, ötlemény, ötlet, szemlélet, mény
Szubsztancia	<i>Substantia</i> (ὕποστασις): állat, természet, valóság	Állat	Álladék, állag, állomány, állmány, állóvány; magavaló

A fenti lista – mint ketrecekbe zárt szavak kicsiny állatkertje – csupán kedvcsináló szelete egy lehetséges jövőbeni munkának, amely szisztematikusan dolgozna fel a korszak anyanyelvű tudományos, teológiai és hitvitázó irodalmát, hogy ez alapján valamilyen korai, következetességre törekvő magyar tudományos nyelv nyomaira bukkanhassunk. Lencsés György *Ars medicája* egyik fogalmakban gazdag kiindulópontja lehetne ennek a munkának.